

УДК 37.037

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ ФАХІВЦЯ ПОБУДОВАНОЇ НА ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ОСНОВАХ

І.В. Чеботарьова

У статті представлено сутнісну характеристику професійної моделі поведінки фахівця. Доведено, що важливим завданням ВНЗ є підготовка фахівця, здатного виконувати професійні обов'язки на духовно-моральних основах.

Ключові слова: фахівець, модель, поведінка, професіоналізація, духовно-моральні основи.

Процес професіоналізації – становлення людини в професії (вибір професії, засвоєння її норм і правил, осмислення й розвиток себе у обраній сфері діяльності, збагачення досвіду професії шляхом особистого внеску тощо) продовжується тривалий час, починаючи ще до вступу в навчальний заклад, коли людина визначається у виборі майбутньої сфери діяльності. Весь цей час майбутній фахівець засвоює не тільки професійний досвід, знання, вміння та навички, а й засвоює сукупність моделей поведінки, що дозволять йому кваліфіковано виконувати професійні обов'язки. Керуючись певними критеріями, визначеними професійними принципами, ціннісними установками та власним досвідом, у майбутнього фахівця на основі засвоєних поведінкових дій відбувається формування власної унікальної професійної моделі поведінки. Сформована професійна модель поведінки фахівця проявляється у відносно стійких поведінкових вчинках з вирішення професійних завдань, розв'язання проблемних ситуацій та спілкування з суб'єктами професійної діяльності. Від визначення траєкторії розвитку професійної моделі поведінки на початкових етапах професіоналізації залежить доля фахівця – творча реалізація, духовно-гуманістична спрямованість професійної діяльності, гармонійний професійний розвиток, успішна побудова кар'єри тощо. Тому важливим завданням вищої школи є створення умов саме для моделювання кожним студентом власної унікальної професійної поведінки, яка базуватиметься на найкращих професійних зразках, духовних цінностях і специфічних

цінностях тієї професійної групи, до якої він приєднується. При включенні молодого фахівця в цілісну систему виробництва суспільство очікує від нього духовно-моральної спрямованості професійної поведінки, що проявляється у відповідальному виконанні професійних обов'язків, критичному мисленні, толерантному ставленні до людей, порядності у всіх професійних справах тощо.

Проблемою формування професіоналізму, визначення та аналізу модусів професійної поведінки, розгляду духовності як основи професійного розвитку особистості займаються багато науковців: А. Бражнікова, Е. Зеєр, С. Дружиллов, Є. Климов, А. Маркова, Л. Мітіна, М. Пряжников, В. Шадриков, В. Шлаїна та багато ін.

Слід зазначити, що проблема формування професійної моделі поведінки майбутнього фахівця на духовно-моральних основах поки не стала предметом детального наукового аналізу.

Метою нашої статті є обґрунтування сутності професійної моделі поведінки, побудованої на духовно-моральних основах.

У «Великому психологічному словнику» поведінка визначається як дії людини по відношенню до суспільства, інших людей та предметного світу, що розглядаються з боку їх регуляції суспільними нормами моральності та права. Одиницями поведінки є вчинки, в яких формуються й в той час виявляються позиція особистості та її моральні переконання [1, с. 388]. С. Ожегов дає визначення поведінки як спосіб життя людини та її дій [4].

У словнику з професійної освіти поведінка трактується як «система взаємопов'язаних реакцій і дій людини у взаємодії з навколишнім середовищем. Фізіологічною основою поведінки є система безумовних й умовних рефлексів. Поведінка людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено [5, с. 246].

У «Російській педагогічній енциклопедії» представлений більш розгорнутий аналіз сутності поведінки людини, яка визначається як дотримання загальноприйнятих правил взаємостосунків і виконання визначених форм дій (навчальних, професійних тощо). Багато з вчинків людини є реакцією на вимоги зовнішнього середовища, однак на цьому людська поведінка не вичерпується. Більш складні дії визначаються

внутрішніми спонуканнями, що проявляються в активній діяльності людини. Поведінка виступає зовнішнім відбиттям внутрішнього світу людини, всієї системи її установок, ідеалів, цінностей. Причому одного знання правил і норм поведінки недостатньо для регуляції поведінки людини, необхідно їх усвідомлене засвоєння, щоб вони стали власними міцними переконаннями [6].

Людина в професійній діяльності робить безліч вчинків, які можуть чітко демонструвати її тверду високоморальну позицію, та навпаки – проявляти негативні риси. Якщо людина через свої вчинки, в цілому, проявляє позитивне ставлення до суспільства та інших людей, то можна говорити про сформовану позитивну модель (фр. *modele*, від лат. *modulus* – міра – зразок, примірник чого-небудь) [5] поведінки, яка складається з набору стійких поведінкових дій, що стають типовими для людини і виконуються вже на підсвідомому рівні. Тобто через професійну модель поведінки складається комплексне, цілісне уявлення про людину, її особливості, переконання, цінності тощо.

Проблема поведінки людини та моральності в людських стосунках підіймається в роботах С. Рубінштейна. Ми вважаємо, що ця проблема є актуальною не тільки в повсякденному житті, а й у трудовій сфері, бо в сучасних умовах професійна діяльність набула вагомого значення в житті будь-якої людини. С. Рубінштейн зазначає, що поведінка людини дуже часто є копіюванням поведінки більшості людей, аналогічно як це відбувається у світі моди – одягають те, що диктують модні тенденції. Вчений зазначає, що в залежності від модусів буття суб'єкта виділяються і різні способи поведінки людини, які регулюються на рівні “я сам”, “всі взагалі” тощо. За способами поведінки особистості виводяться її потенції – параметри за якими оцінюється людина. З точки зору С. Рубінштейна, ідеальною вважається та людина, у якій реалізовані всі потенції. Критерієм оцінки її поведінки є з'ясування того, принижує вона людину чи підносить, тобто чи є людина носієм гідності та моральних цінностей чи ні. Вчений зазначає, що будь-який вчинок треба розглядати відносно обставин, в яких знаходилась людина, і що вона “мала на увазі”. Ми вважаємо, що ця думка дуже важлива в процесі формування духовно-моральних основ професійної моделі поведінки у майбутнього фахівця. Нерідко, в певних умовах, не розібравшись у мотивах вчинку людини та тих обставинах, що склалися, можна схарактеризувати вчинок як негативний, і навпаки – ретельний аналіз обставин і мотивів дають можливість судити про вчинок

як позитивний. «Смисловий аналіз людської поведінки виступає як шлях розкриття її духовного життя для визначення того, що для людини значимо, як відбувається змінення акцентів, переоцінка цінностей – всього, що складає історію душевного, духовного життя людини» [7, с. 366]. Прикладом такого аналізу може бути професійна поведінка лікаря, який зміг врятувати з двох людей тільки одну. Так іноді трапляється, коли постає питання рятунку життя вагітної жінки або життя ще ненародженої дитини.

Л. Мітіна [3], досліджуючи проблему професійного становлення людини, зазначає, що саме духовний початок, духовність повинні визначати рівень її професійного розвитку. Важливим для нашого дослідження є побудовані Л. Мітіною дві моделі професійної праці: модель адаптивної поведінки та модель професійного розвитку людини. У першій моделі проявляється в самосвідомості людини тенденція до підпорядкування її діяльності до зовнішніх обставин у вигляді виконання соціальних вимог, очікувань, норм. У даній моделі людина пристосовується до зовнішніх обставин, до дій інших людей, вона намагається «вписатись» у трудовий процес, керуючись постулатом економії часу та сил. Професійні завдання вирішуються на основі відпрацьованих алгоритмів, які перетворені в штампи та шаблони. Дослідження проведені Л. Мітіною довело, що модель адаптивної поведінки є найбільш розповсюдженою серед російських фахівців різних сфер діяльності (80-82%). До того ж у представників цієї моделі в професійній діяльності швидко настає вигорання та «виснаження», несприйнятливості до чогось нового у трудовій діяльності. У моделі професійного розвитку людина може вийти за межі своєї діяльності та побачити свою працю в цілому. Ми згодні з позицією Л. Мітіної, що людина в такій моделі є конструктором своєї діяльності на основі вироблених ціннісних орієнтирів. Труднощі, з якими зіштовхується людина в процесі праці, сприймаються нею як професійний урок і можливість просуватися вперед, розв'язуючи складні завдання. Вирішення професійних питань ставить людину не усередину професійної проблеми, а дозволяє бачити її як би зверху, охоплюючи якомога більше поле дій. У цьому полі у фахівця є і право вибору з безлічі варіантів вирішення професійних проблем, а відповідальність є тим регулятором, що змусить людину зробити правильний вибір. У розробленій Л. Мітіною психологічній технології професійного розвитку

майбутнього фахівця акцент робиться не на навчанні новим способам діяльності, а на «перетворенні мотиваційної, інтелектуальної, афективної і – в кінцевому результаті – поведінкових структур його особистості. По суті – це технологія оптимізації процесу формування духовності особистості» [3, с. 23].

Заслуговує на увагу дослідження О. Фонарьова, який в залежності від способу реалізації життєвого шляху виділяє три модуси людського буття: володіння, соціальні досягнення та служіння. Ми вважаємо, що при різних способах реалізації життєвого шляху формується та проявляється і різна професійна модель поведінки фахівця. Модус володіння полягає у прагненні людини до зручності, мінімізації зусиль у всіх сферах життєдіяльності. Основна установка людини спрямована на задоволення своїх потреб. У такої людини відсутні моральні перепони, інших вона використовує для досягнення своїх цілей. В такому випадку, як зауважує О. Фонарьов, професіоналізм зовсім неможливий. Модус соціальних досягнень полягає у порівнянні себе з іншими, у суперництві, самоствердженні за рахунок інших, віддаленні від своєї сутності. Модус служіння характеризується любов'ю до людей, прагненням спрямувати свою професійну діяльність на благо інших. У людині з'являється відчуття колосальної моці, адже віддаючи себе іншим вона визволяє величезну енергію, яка підвищує працездатність та сприяє розвитку професіоналізму. Автор зазначає, що визначені ним модуси не є ізольованими один від одного, кожен з них має місце у житті будь-якої людини, однак, один з них є основним, а інші є засобом реалізації ставлення до життя. О. Фонарьов також вважає, що зазначені модуси, в свою чергу, є етапами становлення професіонала [8].

До позиції О. Фонарьова приєднується священник Г. Єгоров [2] і поглиблює думку щодо здійснення професійної діяльності у різних модусах. Як доводить Г. Єгоров, професійна діяльність у модусі володіння призводить до професійних деструкцій та стагнацій, тобто до професійної деградації особистості. В даному модусі професійний розвиток людини обмежений границями наявної даності, тими можливостями, що надає поле професійної діяльності. Ціннісні орієнтири теж обмежені рамками обраного модусу. Так, якщо, наприклад, художник прагне отримати більше грошей за свої твори, то вочевидь він буде шукати замовника, за допомогою якого здійсниться його задуми. В багатьох випадках художник губить свій талант, в гонитві за прибутком майстер не реалізовує всі свої

природні можливості, інакше кажучи проживає не своє життя. Позитивний розвиток людини як професіонала та як особистості Г. Єгоров бачить у модусі служіння, в якому відбувається особистісне ставлення до Іншої як до цінності, заради якої відбувається професійна діяльність. В даному випадку професіонал заради іншої людини включає у свою професійну діяльність безліч унікальних умов, виходячи за рамки своєї професії, і це дозволяє людині розвиватись у професії та досягати більш високих результатів. Професійний розвиток людини у модусах володіння та служіння можна прослідкувати на прикладі діяльності лікаря. Розвиваючись у модусі володіння лікар буде думати в основному про вигоду: як отримати багатих пацієнтів, нав'язати людям дорогі ліки, провести дорогу діагностику, яка і не зовсім потрібна хворому, тощо. Не секрет, що в нашому суспільстві така медична практика розповсюджується великими темпами. Хвора людина та її близькі прикладають немало зусиль не тільки на те, щоб боротися з хворобою, а й на те, щоб знайти професійних лікарів, які працюють у модусі служіння. Головна мета таких лікарів – знайти причину хвороби, розібратись у всіх обставинах, залучити до вирішення проблеми різних фахівців і психологічно підтримати пацієнта заради швидкого одужання тощо. Як зауважує Г. Єгоров, у такому випадку професійний розвиток збагачує особистісний і навпаки, нові особистісні якості позитивним чином впливають на професійну діяльність людини. Так, до вчителя, який постійно працює над собою у напрямі особистісного розвитку тягнуться діти і це ставить педагога у більш відповідальні умови – зростати професійно.

Отже, пріоритетним модусом, за яким відбуватиметься формування духовно-моральних основ професійної моделі поведінки у майбутніх фахівців, має бути модус служіння. Студента з моменту вступу до ВНЗ необхідно орієнтувати на виконання своїх професійних обов'язків на основі любові до інших людей, як сказав Ісус Христос: «У всьому поступайте з людьми так, як хочете, щоб вони поступала з вами» (Матфея 7:12), «Добра людина із скарбниці добра у своєму серці виносить добре, а зла людина виносить зло» (Луки 6:45). Поряд з високим рівнем професійної підготовки мають бути сформовані такі особистісні якості, як чесність, справедливість, відповідальність, порядність, толерантність тощо, які дозволять гідно, незалежно від ринкової кон'юнктури, виконувати свої професійні обов'язки.

Література

1. Большой психологический словарь / Сост. и общ.ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 672 с.
2. Егоров Г. Единство и противоречия профессионального и личностного развития / Г. Егоров // Психология обучения. – 2010. – № 11. – С. 48-60.
3. Митина Л. М. Духовность как психологическая основа профессионального развития личности / Л. М. Митина // Горизонты образования. – 2010. – № 1 (29). – С. 19-24.
4. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова // Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова; 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
5. Професійна освіта : Словник : Навч. посіб. / Уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. – К. : Вища школа, 2000. – 380 с.
6. Российская педагогическая энциклопедия: в 2-х т. / Гл. ред. В. В. Давыдов. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1993.
7. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 422 с.
8. Фонарев А. Р. Психология личностного становления педагога-профессионала: Автореф. дис. ... док.психол. наук: 19.00.07 «Педагогическая психология» / А. Р. Фонарев; Московский государственный университет технологий и управления – М., 2007. – 49с.

В статье представлена сущностная характеристика профессиональной модели поведения специалиста. Доказано, что важной задачей вуза является подготовка специалиста, способного выполнять свои профессиональные обязанности на духовно-нравственных основах.

Ключевые слова: *специалист, модель, поведение, профессионализация, духовно-нравственные основы.*

The article deals with the essential characteristics of professional behavioral pattern of a specialist. It has been proved that the important task of a university is the preparation of a specialist, who is capable to carry out his or her professional duties on the moral and spiritual basis.

Key words: *specialist, pattern, behavior, professionalization, moral and spiritual basis.*

Чеботарьова І.В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор В.В. Борисов